

Зміст

Вступ	9
Подяки	15
Читати Сковороду	17
Філософ у контексті мітологій та інтерпретацій	27
<i>Як вивчати філософів. Світ ловив його, але не сприймав. Травестійна самоідентифікація. Крижані поцілунки імперії. Нерозчинний елемент. Герой соцреалізму. Загублені землі. Витоки тожсамості. Внутрішня вітчизна. Мовне питання Сковороди.</i>	
Дивовижі бароко	127
<i>Поєднання гойності та химерності. Староукраїнський Савонарола. Давнє письменство. Театральне видиво. Церква козацької доби. Бароковий реформатор. Київська школа в Московії. Малоруський Мак'явеллі.</i>	
Житіє мандрівного старчика	211
<i>Усе починається з малого. Могилянська цитадель знань. Музичні досвіди. Подорож і спроби викладання. Нещаслива свідомість. Філософія сновидіння. Слобідська воля. Тяжке навчання. Традиції почастунку. Неробство й нероблення. Вагабонд. Філософський ерос і мудрість самовладності. Екстатичне переживання. Двійництво.</i>	

Істина безначальна	355
<i>Граничні запити. Побачити невидиме. Божественний лабіринт. При своєму місці. Поглянь на себе. Відживлення краси. Бачити Двоє. Бесіди споглядальника. Світ і спокій. Рухи по колу. Загадка самопізнання. Тисяча й один шовковий вузол. Згадуйте дружину Лотову. Вдячність і самовладання. Легко бути благим. Незабутнє. Вирішальний потоп.</i>	
Відгомін давнього філософування	441
<i>Спадок Античності. Не проминути життя. Смислові плетива. Розкодовуючи знаки. Християнська наука про Бога.</i>	
Між берегами містики й раціоналізму	483
<i>Зв'язки з німецькою містикою. Майстер відстороненості. Тевтонський філософ. Наука вільних мулярів. Вік розуму. Інтелектуальні змагання. Знавець власного серця. Критичний свободолюбець. У полоні жаху. Знати себе, щоб владати собою.</i>	
Мандрівка до раю	557
Примітки	569
Література	611
Summary	629

Для безперешкодної подорожі немає нічого
важливішого, себто кориснішого та
величнішого, ніж пізнати самого себе
і знайти в нашому попелі поховану іскру
Божества. Звідси й народжується
благословенне царство самовладання...*

Кільце

* Тут і далі переклад автора.

Вступ

Влітку 2022 року, коли робота над цією книжкою добігала кінця, на запрошення українського PEN мені випало взяти участь у волонтерсько-літературній поїздці до Харкова. Подорож передбачала відвідання кількох населених пунктів Харківщини, яка в останні місяці потерпала від оскажених обстрілів із боку окупантів. Серед вагомих причин на користь того, що треба відкласти нагальні справи і стати до спілки, було включення до її порядку денного доставки гуманітарного вантажу в селище Сковородинівка. Цей топонім залишається на слуху не тільки через те, що є місцем поховання найвідомішого українського філософа, а й завдяки присвяченому йому музею, нещодавно зруйнованому прицільним влучанням російської ракети.

Ми вирушили разом із літературознавицею Тетяною Огарковою та філософом Володимиром Єрмоленком, які останнім часом навчилися поєднувати заняття гуманітарними науками із забезпеченням гуманітарних і воєнних потреб у прифронтових ареалах. До подорожі долучилася журналістка й кураторка Тетяна Терен, письменниця Галина Вдовиченко, культурна менеджерка Софія Челяк і філософ Вахтанг Кебуладзе. А загрозованими теренами Слобожанщини нас провела директорка Харківського літературного музею Тетяна Пилипчук і її

колеги з волонтерського центру при Свято-Дмитрівському храмі УГКЦ.

У той день, коли наша група прибула до Сквородинівки, на території Національного літературно-меморіального музею Григорія Сквороди панував звичайнісінький літній затишок. Якби тишу погожої днини вряди-годи не полохали віддалені вибухи артилерії, можна було б подумати, ніби ніщо не здатне втрутитись у цей святий спокій. Але підійшовши ближче, ми побачили залишки згарища — практично цілковито спалену дерев'яну підлогу та закіптюжені стіни з отворами повибиваних вікон. Усередині сплюндрованої будівлі позирок у височину вже не заступала стеля й дах — замість них височіло чисте небесне склепіння. Ганебні наслідки точкового потрапляння ракети у Сквородинівський музей ворожі медіа намагалися виправдати, поширивши бравурне повідомлення про знешкодження в селі з перекрученою на російський лад назвою «Сквородніково» командного пункту, який українські військові буцімто розмістили безпосередньо в культурній пам'ятці.

Після приїзду ми записали вступне коротке відео до однієї із присвячених Григорію Сквороді програм для проекту Kult: Podcast. І хоча від побаченого та почутого було годі стримати емоції, видовище гарива більше нагадувало не уразу, а щось величне. Уява вмить намалювала подобу міфічного птаха Фенікса, здатного повсякчас відроджуватися з попелу після того, як йому настає час згорати в розжареному пломені. Для Сквороди це був один із найважливіших символів осмислення вічності, а в українській бароковій культурі цей образ уплітався в християнську символіку й ототожнювався з воскресінням Христа.

Зовсім інші переживання виникають зовні, на території паркової частини. Тамтешні дерева посаджені радіально, що нагадує промені сонця (ще одного символу вічності), які збігають униз до лісового озера, де гойдається на воді латаття з білими ліліями, купаючись у насолоді затишного передвечірнього літепла. Натомість позаду понівеченої будівлі розкинувся чудовий яблуневий сад, у якому де-не-де проглядають скульптури, знову-таки викликаючи алюзії барокової символіки Сковороди. Яблуня — ще один з улюблених образів філософа. Дерево і його тінь увиразнюють концепцію «видимої» та «невидимої» натур. Тоді як зернятко, бодай у вигляді яблучної насінини, означає тутати здатність відтворитись у вічності. Тимчасом рясно достиглі плоди змушують обважнілі віти хилитися додолу, а ті немовби силкуються обійняти кожного перехожого, зроджуючи почуття невимовної млості. Стародавній дуб, від якого залишився тільки скріплений бетоном корчуватий стовбур, доповнює притишену благодать, навіть попри нещодавній акт російського вандалізму.

Згадані грона символів — вічність, відродження, невмирущість, які невпинно спадають на думку в цьому сокровенному місці, заводять у ще глибші водоверті рефлексій. А отже, постійні зазіхання не лише на культурні пам'ятки, а й на життєсвіт української людини вже не здатні зруйнувати простір її свободи, що підсилює прагнення відновлювати ті осередки буття, звідки виростають «нрав і права» самовладного творця та дієвця.

Подяки

Як учить нас Григорій Сковорода у притчі «Удячний Еродій»: жодна людина не може обійтися без того, щоб скласти подяку.

Передовсім я безмежно вдячний Збройним Силам України за можливість жити і працювати у вільній державі.

Я вельми вдячний директорці та головній редакторці видавництва «Темпора» Юлії Олійник, яка декілька років тому запропонувала мені написати книжку про Сковороду. Хочу подякувати також усій команді «Темпори» за неоціненну роботу. А надто: редакторці Ользі Петренко-Цеуновій не лише за граматичні, стилістичні, а подекуди фактологічні та змістовні доповнення в тексті; коректорці Ярославі Штанько за влучні виправлення; незмінній упродовж багатьох років дизайнерці моїх книжок у «Темпорі» Ірині Мамаєвій за її вдалі рішення. Дякую Ользі Глумчер за несподіваний мистецький погляд на образ Сковороди.

Окремо хочу подякувати Олексієві Сокирку за консультації й уважне прочитання історичної частини цієї книжки та висловлені зауваження.

Дякую моїм учителям, які колись відкрили для мене філософський світ Сковороди: Вілену Горському, Сергію Кримському, Мирославу Поповичу, Віталю Табачковському. Дякую всім моїм колегам із

кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА, зокрема — Марині Ткачук, Вадимові Менжуліну, Сергієві Головащенко, Ірині Бондаревській. Я вдячний і колегам з Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України з відділів історії філософії України та філософської антропології за їхню багатолітню ретельну працю з вивчення спадщини нашого мислителя.

Я дякую моїм друзям і колегам із ПЕН за експедицію до Сковородинівки в серпні 2022 року: Тетяні Огарковій, Володимирі Єрмоленку, Вахтангові Кебуладзе, Тетяні Терен, Галині Вдовиченко, Софії Челяк.

Я вдячний Українському інституту та Гете-Інституту за можливість розповісти про Григорія Сковороду в Парижі та Франкфурті восени 2022 року.

Дуже дякую моїм любим друзям — Мирославі Барчук і Данилові Лубківському за пережиті разом перші місяці повномасштабного вторгнення російських окупантів і за спільні бесіди про Сковороду, а врешті за можливість завершити цю книжку.

Щиро дякую моїм батькам Лідії Лютій і Володимирі Лютому та моїй сестрі Тетяні Лютій і племінниці Анні Прістлі за постійну підтримку.

Величезна подяка моїй дружині Олесі Островській-Лютій за читання й зауваження щодо тексту, а також моїй доньці Соломії Лютій за натхнення.

Дякую всім слухач(к)ам і читач(к)ам публікацій, дискусій, лекцій і виступів, які присвячені Сковороді!

Читати Сковороду

Дивно, що мало хто старається заглядати всередину, випробовувати та дізнаватися про себе.

Бесіда 2-га, названа Observatorium

На купюрі номіналом 500 гривень поруч із портретом найвідомішого українського філософа зображено фонтан і подано напис: «Не равное всѣм равенство»¹.

Бог подібний на багатий фонтан, який наповнює різні посудини за їхньою місткістю. Над фонтаном напис оцей: «Нерівна всім рівність». Ллються з різних трубок різні струмені в різні посудини, що навколо фонтану стоять. Менша посудина менше має, але в тому рівна з більшою, що однаково наповнена. А що є дурнішим за рівну рівність, яку дурні у світ марно запровадити намагаються? Наскільки ж дурним є все те, що противиться Блаженній Натурі?..

Як у часи, коли ми не терпимо ніякої зверхньої нерівності, прочитувати ці рядки філософа? Струмені водограю спадають у відмінні за розміром, а себто в нерівні посудини. Проте вони однаково, тобто рівномірно, наповнені. Це алегорія того, що не всі люди у своїх вихідних фізичних або інтелектуальних умовах рівні, але всяк може розвинути наявні таланти, якщо тільки розпізнає власне призначення, сиріч пізнає себе...

Григорій Сковорода походив із неможливого, але свободолюбного роду. Кажуть, іще змалечку

на багатьох він справляє враження самозаглибленої дитини. Навчається в дяківській школі, а читанню, музиці, співам і грі на сопілці віддає перевагу над усіма іншими заняттями. Мабуть, тому й опиняється в Київській академії, де, крім вивчення мов, опановує, зокрема, граматику, поетику, риторику, філософію, починає навчання в класі богослов'я. Із такими, як і сам, спочуває бурсацьку нужду, слідуючи строгим академічним правилам. Учащає до хору та співає на вулицях, аби заробити на харч. Навчається з перервами, позаяк потрапляє до складу придворної капели, беручи участь у монарших відправах, але так і не вподобавши чужого краю. Подорожує з експедицією за кордон у досі не з'ясованому статусі. Можна хіба що припускати, де він точно був і що саме там робив. Після того постійно поновлює навчання, але, попри хист та успішність, так і не завершує його. Жадання статку навіть не стояло на його порядку денному. До того ж усі випадки працевлаштування на викладацькій ниві були спорадичними та недовгими, а головне — зазвичай завершувалися звільненням: завідателі лякалися його незвичного педагогічного методу, а їхні вимоги щось змінити видавалися йому дурисвітством. Іноді пропозиції влаштуватися на службу він відхиляє сам, адже цурається постригу та духовної кар'єри. А тому поволі заживає слави дивака. Не схвалює життєвого прагматизму, раз у раз ошелешуючи непрошених порадників. Урешті зрезигнує з усілякої служби, бо життя та працю вважатиме покликанням. Адресуватиме набуте й опановане самотужки знання людям освіченим, учитиме через розмисли й образи.

Замолоду його змінило предивне сновидіння. Відтоді він зміцнів у переконанні, що на нього впливає невидима сила, показуючи йому нечувані види-